

PAWEŁ RYDZEWSKI

ROZWÓD W PERSPEKTYWIE TEORII WYMIANY SPOŁECZNEJ

W ostatnich latach daje się zauważyć stały wzrost liczby rozwodów. Zjawisko to dotyczy przede wszystkim wysoko uprzemysłowionych krajów Zachodu, ale jest obserwowane również w Polsce¹. Rozwód nie przestając być zjawiskiem społecznym, coraz częściej staje się problemem społecznym. Coraz więcej uwagi poświęca się rozwodom w naukach społecznych — zwłaszcza w socjologii. Najbardziej dynamicznie rozwijają się badania nad rozwodami w Stanach Zjednoczonych, gdzie również najbardziej zaawansowane są próby konstruowania teorii w tej dziedzinie.

Celem artykułu jest przedstawienie dorobku teoretycznego związanego z problematyką rozwodów będącego rezultatem badań w ramach nurtu określanego terminem teorii wymiany społecznej. Chodzi głównie o przedstawienie sposobu wyjaśniania zjawiska dezintegracji rodziny w następstwie rozwodu.

Teoria wymiany społecznej — obecnie jedna z najbardziej wpływowych ogólnych teorii socjologicznych na gruncie socjologii rodziny, jest szczególnie przydatna w analizie zjawisk patologii rodziny i cieszy się w ostatnich latach wzrastającym zainteresowaniem badaczy zajmujących się socjologią małych grup. Generalnym założeniem tej teorii jest teza, że jednostki wchodzące ze sobą w interakcję usiłują maksymalizować zyski i minimalizować poniesione koszty w celu otrzymania najbardziej korzystnych wyników. Interakcja jest kontynuowana jeżeli zyski przewyższają koszty. Podstawowe idee teorii wymiany mają historię sięgającą lat pięćdziesiątych (Willard Waller). Jednak dopiero prace Homansa i Blau ugruntowały podstawy tej teorii², która zyskała dużą popularność, głównie dzięki możliwości szerokiego wykorzystania³. Teoria wy-

¹ W Stanach Zjednoczonych wskaźnik rozpadu małżeństw (liczba rozwodów na 100 zawartych małżeństw) wzrósł z 32,7 w 1970 r. do 49,0 w 1978 r. W Polsce wskaźnik ten wzrastał następująco: 1950 r. — 4,1; 1960 r. — 6,1; 1970 r. — 12,3; 1980 r. — 13,0; 1982 — 14,8; podaję za E. Rosset, *Rozwody*, Warszawa 1986, s. 188 i 209.

² G. C. Homans, *The Human Group*, New York 1950; tenże, *Social Behaviour: Its Elementary Forms*, New York 1961; P. Blau, *Exchange and Power in Social Life*, New York 1964.

³ J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 1985, s. 347-348.

miany znalazła także zastosowanie w socjologii rodziny: w analizie mechanizmów doboru małżeńskiego, jak również w analizie procesów prowadzących do rozpadu związku małżeńskiego. Przykładem zastosowania teorii wymiany w socjologii rodziny są prace takich autorów, jak R. Richter, C. Broderic, J. Edwards, T. Holman, W. Barr, G. McDonald, F. Nye, M. Argyle i A. Furnham.

Jak już wspomniano, teoria wymiany znajduje zastosowanie w problematyce dotyczącej rozwodów. Jedną z najciekawszych prób wyjaśnienia procesu rozpadu związku małżeńskiego jest teoria G. Levingera. George Levinger jest twórcą modelu, który można uznać za podstawowy dla rozważań nad procesami integracji i dezintegracji rodziny. Jest to koncepcja podstawowa, gdyż wcześniejsza od innych podobnych prób, również dlatego, że jest teoretyczną bazą, punktem odniesienia dla późniejszych modyfikacji i rozwinięć. Pierwsza wersja modelu powstała w 1965 r., wersja druga — stanowiąca pewne uzupełnienie, a przede wszystkim jakby przypomnienie wcześniejszej, powstała w 1976 r. Istotną zmianą, to silniejsze zaakcentowanie opcji psychologiczno-społecznej, choć również w wersji pierwszej punktem wyjścia było zagadnienie spójności małżeństwa podejmowane w aspekcie psychospołecznym (Levinger powołuje się na pojęcia zaczerpnięte od Kurta Levina). Mimo to, model Levingera jest na tyle „nośny” teoretycznie, na tyle otwarty, że został z powodzeniem zinterpretowany z perspektywy teorii wymiany. Ta oryginalna koncepcja jest uważana za jedną z najbardziej obiecujących⁴. Podkreśla się możliwość jej szerokiego wykorzystania. Stanowi ona nie tylko ugruntowanie studiów nad stabilnością małżeństwa, ale może być również przydatna w integracji przyszłych badań nad rodziną⁵,

Inną interesującą próbą zastosowania teorii wymiany na gruncie socjologii rodziny jest teoria jakości i stabilności związku małżeńskiego sformułowana przez R. A. Lewisa i G. B. Spaniera⁶. Wydaje się, że jest to — jak dotychczas — najbardziej pełna i dojrzała koncepcja usiłująca wyjaśnić zjawisko rozwodu. Jej zaletami są: mocne oparcie na danych empirycznych, łączenie w jeden model czynników związanych z jakością i stabilnością małżeństwa, udane zaadoptowanie koncepcji Levingera. Model Lewisa i Spaniera jest poszerzeniem schematu Levingera. Rozbudowano zwłaszcza partie dotyczące czynników składających się na atrakcyjność związku małżeńskiego, wzbogacające jakość małżeństwa.

⁴ Por. J. N. Edwards, J. M. Saunders, *Coming Apart: A Model of the Marital Dissolution Decision*, Journal of Marriage and the Family 1981, May.

⁵ G. Levinger, *Marital Cohesiveness and Dissolution: An Integrative Review*, Journal of Marriage and the Family 1965, February; tenże, *A Social Psychological Perspective on Marital Dissolution*, Journal of Social Issues 1976, nr 32, s. 1.

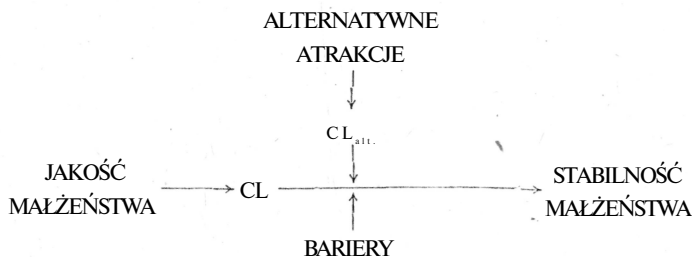
⁶ R. A. Lewis, G. B. Spanier, *Theorizing About the Quality and Stability of Marriage*, w: *Contemporary Theories About the Family* pod red. W. R. Burra, R. Hilla, F. I. Ney'a i I. L. Reissa, vol. 1, New York—London 1979.

Istotne miejsce w tym nurcie rozważań nad rodziną mają propozycje teoretyczne psychologów społecznych. T. W. Thibout i H. H. Kelley'a⁷. Używane przez nich pojęcie poziomu porównania umożliwia wprowadzenie do analizy elementu subiektywnej oceny oraz podkreśla rolę szerszego społecznego kontekstu, w którym funkcjonuje małżeństwo. Prace Lvingera, Lewisa i Spaniera oraz Thibout i Kelley'a posłużą jako materiału do skonstruowania syntetycznego modelu procesu rozpadu związku małżeńskiego mieszczącego się w nurcie teorii wymiany społecznej.

Pozostaje zaznaczyć, że prezentowane koncepcje opierają się na badaniach przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych. Kwestią otwartą pozostaje, do jakiego stopnia mają one charakter uniwersalny.

SYSTEMATYCZNY MODEL ROZPADU ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIEGO

Opierając się na wspomnianych wyżej koncepcjach można pokusić się o przedstawienie syntetycznego modelu wyjaśniającego zjawisko rozwodu z perspektywy teorii wymiany społecznej. Poniższy schemat ilustruje zależność między jakością małżeństwa i jego stabilnością z uwzględnieniem wpływu czynników dodatkowych, takich jak bariery przed rozwodem, alternatywne atrakcje i kryteria porównania, o których bardziej szczegółowo w dalszej części artykułu.

Systematyczny model rozpadu związku małżeńskiego

Powyższy schemat jest zmodyfikowaną i poszerzoną wersją schematu zaproponowanego przez Lewisa i Spaniera⁸. Model ten umożliwia zrozumienie całej złożoności procesu rozpadu związku małżeńskiego i pozwala — przynajmniej w pewnej mierze — wyjaśnić i przewidzieć losy danego małżeństwa, jeżeli znane są parametry występujące w modelu.

Punktem wyjścia niech będzie banalne stwierdzenie, że tym większe

⁷ J. W. Thibaut, H. H. Kelley, *The Psychology of Groups*, New York — London 1959.

⁸ Por. R. A. Lewis, G. B. Spanier, *Theorizing About the Quality*.

prawdopodobieństwo rozwodu, im niższa jakość małżeństwa. Jakość małżeństwa jest szczegółowo analizowana przez Lewisa i Spaniera. Omówię tylko najistotniejsze czynniki, odsyłając zainteresowanych czytelników do źródła⁹. Jakość małżeństwa jest tym większa, im większe są społeczne i osobowe środki sprzyjające właściwemu funkcjonowaniu ról małżeńskich, im większa jest satysfakcja małżonków z ich stylu życia, im większe są zyski z małżeńskich interakcji. Dla ilustracji tylko: osobowe i społeczne środki to między innymi wysoki poziom przedmałżeńskiej homogamii, poziom wykształcenia, przynależność klasowa, zdrowie adekwatne wzory małżeńskich interakcji wyniesione z domu rodzinnego. Na satysfakcję ze stylu życia składa się przede wszystkim wysoki poziom socjoekonomiczny małżeństwa, satysfakcja z pracy zawodowej, optymalna wielkość rodziny. Zyski z małżeńskich interakcji obejmują przykładowo: łatwość komunikowania się, satysfakcję seksualną, pozytywną wzajemną ocenę.

W koncepcji Levingera odpowiednikiem pojęcia jakości małżeńskiej jest pojęcie atrakcji (attractions). Przyjmują one postać zysków symbolicznych, takich jak wykształcenie, status zawodowy, podobieństwo między małżonkami w zakresie wykształcenia, przynależności do grupy religijnej, wieku, zysków materialnych, takich jak dochód rodziny czy własny dom. Zyski mogą mieć też charakter emocjonalny, koleżeństwo, szacunek, satysfakcja seksualna¹⁰. Argyle i Furnham przeprowadzili badania nad źródłami satysfakcji i konfliktu w długoterminowych związkach¹¹. Na podstawie tych badań można wyodrębnić i uszeregować według znaczenia kilka najważniejszych źródeł satysfakcji w małżeństwie. W nawiasach podano odpowiadające im pojęcia teorii Lewisa i Spaniera: 1. Bycie razem, wspólne spędzanie wolnego czasu (interakcja); 2. Wspólne dyskusje dotyczące spraw pary małżeńskiej (komunikacja); 3. Wspólne dyskusje o osobistych problemach jednego z małżonków (komunikacja); 4. Wspólna praca nad wspólnymi zadaniami (interakcja); 5. Dostarczanie i otrzymywanie wsparcia emocjonalnego (emocjonalna gratyfikacja); 6. Wspólne przekonania i wartości (pozytywne odnoszenie się). Najważniejszymi źródłami satysfakcji w małżeństwie są (mówiąc językiem teorii Lewisa i Spaniera); efektywna interakcja, komunikacja, emocjonalna gratyfikacja i w końcu pozytywne odnoszenie się. Wszystkie wymienione czynniki należą do kategorii zysków z małżeńskiej interakcji, które okazują się mieć tym samym największe znaczenie dla jakości małżeństwa, więc pośrednio i dla jego stabilności.

Z kolei G. Levinger ustalił listę problemów będących źródłem kon-

⁹ Ibidem.

¹⁰ G. Levinger, *A Social Psychological Perspective*, s. 29.

¹¹ M. Argyle, A. Furnham, *Sources of Satisfaction and Conflict in Longterm Relationships*, Journal of Marriage and the Family 1983, August.

fliktu i dyszysfakcji w małżeństwie¹². Badaniami objęto osoby składające pozew o rozwód. Dla kobiet najbardziej uciążliwe w małżeństwie są (według znaczenia): przemoc fizyczna, problemy finansowe, przemoc werbalna, nadużywanie alkoholu, niedbanie o dom i dzieci, znęcanie się psychiczne, a także brak miłości. Odpowiednio najbardziej uciążliwe dla mężczyzn jest niedostosowanie seksualne oraz konflikty z teściami.

Zależność między jakością a stabilnością małżeństwa nie jest prosta ani jednokierunkowa. Jednym z istotnych czynników wpływających na tę relację są bariery przed rozwodem, niejednokrotnie utrzymujące trwałość małżeństwa mimo jego niskiej jakości lub nawet mimo dramatycznych napięć. George Levinger uważa, że o losie małżeństwa decyduje nie tylko to, ile satysfakcji (lub bolesnych przeżyć) doświadczają partnerzy w małżeństwie, ale również to jak bardzo silne są więzy krępujące małżonków, którzy chcieliby się rozwieść¹³. Bariery funkcjonują więc jako koszty. Jeżeli bariery okażą się wystarczająco silne, możemy mieć do czynienia z nierzadkim przypadkiem trwałych, aczkolwiek nieszczęśliwych małżeństw. Ale bywa też tak, że dochodzi do rozwodu mimo wysokiej jakości małżeństwa. Należy przypuszczać, że współistniały słabe bariery przed rozwodem i silne atrakcje alternatywne (o których obszerniej w dalszej części artykułu). W. Goode określił pierwszy z opisanych przypadków jako „empty shell” (pusta muszla, pusta skorupa): „Atmosfera jest pozbawiona śmiechu czy radości i ponure przygnębienie szerzy się w rodzinie. Członkowie rodziny nie rozmawiają ze sobą o swoich przeżyciach czy problemach, a komunikacja jest utrzymana na poziomie minimum”. Uzasadnieniem unikania rozwodu jest „poświęcenie się dla dzieci”, „wzgląd na sąsiadów i przekonania religijne traktujące rozwód jako zło moralne”¹⁴. G. Levinger wymienia następujące bariery przed rozwodem: poczucie zobowiązania wobec niesamodzielnych dzieci, presja ze strony grup podstawowych (rodzina, przyjaciele) oraz otoczenia społecznego, przekonania religijne, poczucie zobowiązania do zachowania przysięgi małżeńskiej, a także przewidywane koszty związane z rozwodem¹⁵.

Albrecht i Kunz przeprowadzili badania nad barierami wobec rozwodu¹⁶. Obecnie w USA charakter barier posiadają następujące czynniki: 1) sprawy finansowe — brak środków na przeprowadzenie rozwodu jest

¹² G. Levinger, *Sources of Marital Dissatisfaction Among Applicants for Divorce*, American Journal of Orthopsychiatry 1966, vol. 36, nr 5, s. 806.

¹³ G. Levinger, *Marital Cohesiveness*, s. 20.

¹⁴ W. J. Goode, *Family Disorganization*, w: *Contemporary Social Problems*, pod red. R. K. Mertona i R. A. Nisbeta, New York 1961, s. 441-442; cyt. za G. Levinger, *Marital Cohesiveness*, s. 20.

¹⁵ G. Levinger, *Marital Cohesiveness*, s. 22.

¹⁶ S. L. Albrecht, P. R. Kunz, *The Decision to Divorce: A Social Exchange Perspective*, Journal of Divorce 1980, nr 3 (Summer).

najistotniejszą barierą, obejmuje 36% wszystkich barier wskazanych przez rozwiedzione kobiety, ale już tylko 10% wszystkich barier wskazanych przez mężczyzn, 2) niesamodzielne dzieci, 3) przekonania religijne, 4) prawo rozwodowe, 5) opinia rodziców, 6) opinia przyjaciół, 7) rady liderów grup religijnych, 8) strach przed nieznanym, 9) sprzeciw współmałżonka, 10) opinia sąsiadów.

Również Jorgensen i Johnson na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzają, że obecność w rodzinie niesamodzielnych dzieci jest silną barierą przed rozwodem, co wyraża się wyraźnie mniej liberalną postawą wobec rozwodów. Tendencja ta jest silniejsza wśród kobiet niż wśród mężczyzn¹⁷. Znaczenie finansowej zależności jako bariery podkreślają Booth i White badając osoby, które rozważyły możliwość rozwodu w swoim małżeństwie¹⁸. Osoby mające stałą pracę oraz niezależne finansowo częściej myślą o rozwodzie niż osoby nie posiadające stałej pracy oraz zależne finansowo. Ponadto autorzy badań stwierdzają, że obecność w rodzinie małych dzieci sprzyja rozważaniu możliwości rozwodu, co może być reakcją na konieczność zwiększonego wysiłku i większą ilość stresów. Jednak rozważanie możliwości rozwodu jest czym innym niż podejmowanie kroków ku faktycznemu rozwiązaniu małżeństwa. Kolejną barierą wobec rozwodu jest religijność. Bugaighis i inni stwierdzają, że religijność podtrzymuje trwałość związku małżeńskiego pomimo nieudanego pożycia¹⁹.

Warto również poświęcić nieco uwagi czynnikom, które wywierają wpływ na siłę barier. Wyniki badań Albrechta i Kunza wskazują na znaczenie, jakie posiada wsparcie udzielane osobie rozwodzącej się przez rodzinę i przyjaciół²⁰. Wsparcie to może przybierać charakter bezpośredni lub pośredni. Aprobata bezpośrednia (explicit approval) polega na wyrażaniu akceptacji wobec zamierzonej decyzji rozwodowej. 10% badanych osób stwierdziło, że wszyscy członkowie rodziny i wszyscy przyjaciele wyrazili otwartą aprobatę dla podejmowanej przez nich decyzji rozwodowej. 69% badanych uważała, że ich decyzja spotkała się z bezpośrednią aprobatą większości członków rodziny i przyjaciół. Aprobata może być wyrażona także pośrednio, w formie niewerbalnej akceptacji decyzji rozwodowej (implicit approval). Przykład rozwodu, który miał miejsce w rodzinie lub wśród grona przyjaciół stanowi pośrednią formę wsparcia lub choćby akceptacji (w każdym razie może być tak odczyta-

¹⁷ S. R. Jorgensen, A. C. Johnson, *Correlates of Divorce Liberality*, Journal of Marriage and the Family 1980, August.

¹⁸ A. Booth, L. White, *Thinking About Divorce*, Journal of Marriage and the Family 1980, August.

¹⁹ M. A. Bugaighis, W. R. Schumm, A. P. Jurich, S. R. Bollman, *Factors Associated with Thoughts of Marital Separation*, Journal of Divorce 1985, nr 9 (Winter).

²⁰ S. L. Albrecht, P. R. Kunz, *The Decision*.

ny). 83% osób rozwiedzionych stwierdziło, że ma bliskich rozwiedzionych przyjaciół, 24% miało rozwiedzionych rodziców, a 25% — rozwiedzionych teściów. 50% badanych miało jedno lub kilkoro rozwiedzionych wśród rodzeństwa. Wydaje się, że obydwie formy aprobaty rozwodowej mogą mieć wpływ na osłabienie barier przed rozwodem.

Jak już wspomniano, istotny wpływ na relację: jakość małżeństwa — stabilność małżeństwa wywiera grupa czynników określana jako alternatywne atrakcje. W odróżnieniu od barier wobec rozwodu, które należy traktować jako zespół kosztów, alternatywne atrakcje stanowią kategorię możliwych do osiągnięcia zysków. Do grupy alternatywnych atrakcji można zaliczyć dążenie do uzyskania niezależności społecznej i ekonomicznej (dotyczy to głównie kobiet), osiągnięcie niezależności w zakresie podejmowania decyzji oraz uzyskanie lepszych warunków dla samorealizacji. Jednak najistotniejszą alternatywną atrakcją pozostaje możliwość związania się z innym partnerem seksualnym. Ponad to, jeżeli małżeństwo zagraża więzi jednego z małżonków z bliskimi mu osobami (rodzice, przyjaciele), rozwiązanie go może być traktowane jako forma alternatywnych atrakcji, dzięki możliwości przywrócenia wysoko cenionych przez jednostkę dobrych stosunków z tymi osobami²¹. George Levinger zaznacza jednak, że niekoniecznie muszą występować jakieś specjalne względy skłaniające do rozwiązania małżeństwa, ale że „związek małżeński sam w sobie może być tak nieatrakcyjny, że dobre jest jakiegokolwiek alternatywne wyjście”²². Badania Udry potwierdzają przewidywania Levingera w stosunku do alternatywnych atrakcji. Udry wyodrębnił cztery kategorie związków małżeńskich: 1) „wysokie” alternatywy męża i „wysokie” alternatywy żony, 2) „niskie” alternatywy męża i „niskie” alternatywy żony, 3) „niskie” alternatywy męża i „wysokie” alternatywy żony, 4) „wysokie” alternatywy męża i „niskie” alternatywy żony. Okazało się, że wśród badanych osób w grupie pierwszej procent rozwodów był kilkakrotnie większy niż w grupie drugiej. Pozostałe grupy zajęły pozycje pośrednie z niewielką przewagą grupy czwartej nad trzecią²³. Z badań tych płynie wniosek, że małżeństwa, w których oboje małżonkowie mają „wysokie” alternatywy dużo częściej ulegają rozpadowi, niż małżeństwa, w których oboje małżonkowie mają „niskie” alternatywy. Okazało się ponadto, że alternatywne atrakcje wpływają na rozpad małżeństwa niezależnie od poziomu satysfakcji. Udry stwierdził także, iż percepcja alternatyw przez żony zależy od poziomu ich dochodów: alternatywy są oceniane jako „wysokie”, gdy dochody żony są

²¹ G. Levinger, *Marital Cohesiveness*, s. 26.

²² Ibidem, s. 25.

²³ J. R. Udry, *Marital Alternatives and Marital Disruption*, Journal of Marriage and the Family 1981, November.

stosunkowo wysokie, zaś męża stosunkowo niskie. Udry konkluduje, że jego badania stanowią silne potwierdzenie dla koncepcji alternatywnych atrakcji.

Jak już wspomniano, również społeczny kontekst odgrywa dużą rolę w kształtowaniu subiektywnej oceny zarówno jakości małżeństwa, jak i atrakcyjności alternatyw. Warto sobie zdać sprawę, że czynniki, o których była mowa, nabierają właściwego sensu dopiero wtedy, gdy zostają odniesione do rzeczywistości pozamałżeńskiej. Ocena własnego małżeństwa kształtuje się przede wszystkim dzięki odniesieniu doświadczeń małżonków do doświadczeń innych osób lub małżeństw. W końcu lat pięćdziesiątych psychologowie społeczni Thibout i Kelley podjęli próbę analizy znaczenia funkcjonowania wspomnianych układów odniesienia dla oceny interakcji²⁴. Albrecht i Kunz przekonali, że wyniki tych doświadczeń z powodzeniem dadzą się zastosować do analizy interakcji w parze małżeńskiej z punktu widzenia teorii wymiany²⁵. Ten podstawowy układ odniesienia dla oceny interakcji Thibout i Kelley określają terminem poziomu porównania (comparison level – skrót: CL). Definiują go jako „standard, dzięki któremu osoba ocenia zyski i koszty danego związku. ...”²⁶. CL jest więc kryterium oceny jakości małżeństwa. Jeżeli jakość małżeństwa zostaje oceniona jako wyższa od CL, osoba odczuwa satysfakcję z małżeństwa i dąży do jego utrzymania (stopień satysfakcji zależy od tego jak dalece ocena jakości związku przekracza ów poziom odniesienia). Gdy jakość jest oceniana jako niższa od CL, osoba wykazuje tendencję do opuszczenia związku. CL rozwija się na bazie doświadczeń życiowych: osobistych przeżyć i obserwacji. Thibaut i Kelley zaznaczają że wcześniejsze satysfakcjonujące związki jednostki mają wpływ na ukształtowanie się wysokiego poziomu porównania, wskutek czego następny związek może być oceniany jako relatywnie mniej udany²⁷. Do ukształtowania się wysokiego CL może dojść również wskutek rozwinięcia się wybujałych, nierealnych oczekiwań. Zjawisko to określa się mianem idealizacji²⁸. Albrecht i Kunz na podstawie swoich badań stwierdzają, że ok. 50% osób rozwiedzionych oceniło jakość swojego małżeństwa jako dużo niższą w porównaniu z wcześniejszymi oczekiwaniami, a ok. 30% jako nieco niższą. Tendencja ta zaznaczyła się wyraźniej wśród kobiet. Autorzy badań przypuszczają, że zawyżony CL może być skutkiem rozpoznania poziomu satysfakcji u innych małżeństw, co może być związane z powszechną tendencją do prezentacji na zewnątrz lepszych stron swojego małżeństwa. We wspomnianych badaniach 58%

²⁴ J. W. Thibout, H. H. Kelley, *The Social Psychology*.

²⁵ S. L. Albrecht, P. R. Kunz, *The Decision*.

²⁶ J. W. Thibout, H. H. Kelley, *The Social Psychology*, s. 21.

²⁷ Ibidem, s. 82.

²⁸ Ibidem, s. 92.

osób rozwiedzionych oceniło swoje małżeństwo jako mniej satysfakcjonujące w porównaniu z innymi małżeństwami, w tym 37% — jako dużo mniej satysfakcjonujące. Tendencja ta okazała się wyraźniejsza w grupie kobiet²⁹.

Thibout i Kelley wprowadzają także pojęcie poziomu porównania dla alternatyw (comparison level for alternatives — skrót: CL_{alt.}). Jest to układ odniesienia, dzięki któremu jednostka porównuje zyski z obecnej interakcji z zyskami możliwymi do osiągnięcia w interakcji alternatywnej³⁰. Np. jeżeli małżeństwo jest oceniane jako satysfakcjonujące, ale alternatywny związek jest oceniany jako bardziej satysfakcjonujący, istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że małżeństwo może ulec rozpadowi.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując, za pomocą zaprezentowanego modelu można próbować przedstawić charakter związku między jakością małżeństwa a jego stabilnością. Relacja ta nie jest bezpośrednia. Istotne znaczenia ma siła barier przed rozwodem oraz obecność i siła alternatywnych atrakcji. Jakość małżeństwa jest subiektywnie oceniana poprzez odniesienie poziomu satysfakcji z własnego małżeństwa do poziomu satysfakcji przypisywanego innym małżeństwom i/lub do poziomu satysfakcji uzyskanej w poprzednim związku.

Z zaprezentowanej perspektywy, perspektywy teorii wymiany, decyzja rozwodowa jest wynikiem syntetycznej oceny sytuacji, której dokonuje jednostka przy uwzględnieniu opisanych wyżej czynników. Decyzja ta jest efektem przeprowadzenia złożonego rachunku kosztów i zysków.

Przedstawiony model jest próbą syntezy oddziaływania wielu czynników obiektywnych z wpływem subiektywnych ocen na podstawie odwołania się do szerokiego kontekstu społecznego. Warto podkreślić, że w omawianym modelu rozwód jest traktowany raczej jako proces niż tylko jako akt prawny rozwiązujący małżeństwo. Rozwód jako proces — to ostatnie ogniwo procesu rozpadu związku małżeńskiego³¹. To dynamiczne traktowanie zjawiska rozwodu jest niewątpliwą dużą zaletą przedstawionego modelu.

Podkreślając zalety należy wspomnieć o istotnych ograniczeniach perspektywy teorii wymiany. Podstawowym mankamentem jest sprowadzanie małżeńskiej interakcji do gry interesów, w której nie ma miejsca na bezinteresowność, altruizm i miłość.

²⁹ S. L. Albrecht, P. R. Kunz, *The Decision*.

³⁰ J. W. Thibout, H. H. Kelley, *The Social Psychology*, s. 81.

³¹ Por. R. A. Lewis, G. B. Spanier, *Theorizing About the Quality*, s. 271.

Przedstawione badania i koncepcje dotyczą głównie społeczeństwa amerykańskiego. Interesujące byłoby przeprowadzenie analogicznych badań na próbie polskiej.

DIVORCE IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL EXCHANGE THEORY

Summary

The article is an attempt to summarize theoretical conception and empirical research on divorce from the point of view of the social exchange theory. The authors presents a synthetical model of marital breakdown, based on the works of R. Lewis, G. Spanier, G. Levinger, J. Thibout and H. Kelley and updated by the reference to more recent empirical studies.

A synthetical model of marital breakdown is an attempt to explain the relation between marital quality and marital stability. The influence of divorce barriers and alternative attractions has ben taken into account. The importance of, subjective evaluation of marital quality shaped by social context has also been stressed.